

Krusenstiernska trädgården

Trädgårdsarkeologisk undersökning av gångar

Fastigheten Cedern 4-5 i Kalmar kommun, Kalmar län.

ArchaeoGarden
Rapport 2011:1
Anna Andréasson

Tekniska och administrativa uppgifter

LänKalmar
Kommun Kalmar kommun
OrtKalmar
Fastighet Cedern 4-5 (f.d. stg 334)
..... Byggnadsminne 1985-06-10: Beslut Lst Kalmar Dnr 11.392-1766-84

Länsstyrelsens beslut Lst Kalmar Dnr 432-5400-10, 2011-04-15
Ägare och uppdragsgivare Kalmar kommun

ArchaeoGarden
www.archaeogarden.se

Krusenstiernska trädgården – trädgårdsarkeologisk undersökning av gångar.
Fastigheten Cedern 4-5 i Kalmar kommun, Kalmar län.
ArchaeoGarden Rapport 2011:1.

Författare: Anna Andréasson.
Omslagsbilder: Överst till vänster: Trädgårdsmästaren Oscar Lindqvists kärra som han körde trädgårdsprodukter till torget med. Överst till höger: Lusthuset, byggår okänt, fanns på plats redan 1834. Nederst: Bostadshuset, Krusenstiernska gården. Satmliga bilder på framsidan foto: Anna Andréasson 110916.

ISBN: 978-91-978217-4-2
© Anna Andréasson & ArchaeoGarden 2011.

Innehåll

Tekniska och administrativa uppgifter	1
Innehåll	2
Inledning	3
Syfte	3
Metod och genomförande	3
Historisk bakgrund	5
Hermina von Krusenstierna	7
Undersökningsresultat	11
Schakt 1	12
Schakt 2	14
Schakt 3	15
Schakt 4 – den försvunna gången	17
Schakt 5	23
Sammanfattning, resultat och diskussion	25
Referenser	28

Bilaga 1: Kritpipsrapport från Krusenstiernska gården. Trädgårdsarkeologi, Kalmar. Hösten 2011, av Arne Åkerhagen.

Bilaga 2: Anteckningar från inventering av syrener (*Syringa vulgaris*) i Krusenstiernska trädgården, Kalmar den 25/5 2011.

Bilaga 3: Krusenstiernska Gården. Mätning 20110916. Arne Kvarmo.

Inledning

Den 13 – 16 september genomfördes en trädgårdsarkeologisk undersökning vid Krusenstiernska Gården i Kalmar. Syftet med undersökningen var att söka efter och studera en försvunnen gång i trädgårdens östliga del och att undersöka det befintliga gångsystemet. Undersökningen är en del i det långsiktiga restaureringsarbete som påbörjats i Krusenstiernska gårdens trädgård.

Undersökningen utfördes av trädgårdsarkeolog Anna Andréasson, ArchaeoGarden. För inmätningar i plan och planritningar stod Arne Kvarmo och Jane Strimfors, samhällsbyggnadskontoret, Kalmar kommun. Två kritpipsfragment har daterats av Arne Åkerhagen, Tobaks- & Tändsticksmuseum, Stockholm. Totalt grävdes fyra snitt genom befintliga gångar (Schakt 1 – 3, 5) samt ett längre schakt (Schakt 4) på platsen för den försvunna gången.

Syfte

Krusenstiernska Gården är byggnadsminne sedan 1985. Undersökningen gjordes på uppdrag av Kalmar kommun som äger och förvaltar anläggningen. Undersökningen finansierades till 90% av Länsstyrelsen i Kalmar län, med stöd av 2 § Förordningen (2010:1121) om bidrag till förvaltning av värdefulla kulturmiljöer. Länsstyrelsen i Kalmar län motiverar sitt bidrag till projektet med att utgrävningen är en del i det långsiktiga arbete som påbörjats med att restaurera trädgården samt föryngra och komplettera dess växtmaterial. Meningen är att studien av de fysiska lämningarna av trädgårdens gångar skall komplettera det kunskapsunderlag som finns och därmed bidra till att rekonstruktion och restaurering kan genomföras på ett så korrekt sätt som möjligt, i enlighet med Florens-deklarationens (1982) riktlinjer.¹

Metod och genomförande

Undersökningens mål var dels att söka efter och studera en försvunnen gång i trädgårdens södra del, dels att undersöka det befintliga gångsystemet i trädgården. Eftersom det finns planer på att rekonstruera den försvunna gången ville man veta mer i detalj var den legat, samt om möjligt hur bred den varit och hur den varit uppbyggd. Delar av det befintliga gångsystemet undersöktes också för att om möjligt fastställa gångarnas ursprungliga bredder och uppbyggnad.

Undersökningens fältarbete utfördes 13 – 16 september 2011 av trädgårdsarkeolog Anna Andréasson, ArchaeoGarden. All grävning gjordes för hand med spade och grävslev. Totalt undersöktes fyra snitt genom befintliga gångar (Schakt 1 – 3, 5) och ett längre schakt (Schakt 4) på platsen där lämningarna efter den försvunna gången förmodades ligga. Platsen för Schakt 4 valdes utifrån en bedömning av kartmaterial och vegetationen på platsen (se vidare kapitlet Undersökningsresultat – Schakt 4).

Tre snitt grävdes genom befintliga gångar (Schakt 1 – 3) i trädgårdens östliga, regelbundet utformade del, i relativt nära anslutning till schakt 4 och den försvunna gången. Ytterligare ett snitt grävdes genom en gång i trädgårdens västliga, mer mjukt utformade del. Syftet med det sistnämnda schaktet var att jämföra gången här med dem som undersökts i östra delen.

Samtliga schakt, sektioner och andra viktiga strukturer har mätts in med totalstation av mätningenjör Arne Kvarmo, Samhällsbyggnadskontoret, Kalmar kommun. Planritningarna i rapporten har tagits fram av kartingenjör Jane Strimfors, Samhällsbyggnadskontoret, Kalmar kommun. En närmare undersökning och datering av två av de vid utgrävningen funna kritpipsfragmenten har utförts av Arne Åkerhagen, Tobaks- & Tändsticksmuseum, Stockholm.

Fokus vid utgrävningen har helt legat på de lager som hör till själva trädgården. I samtliga schakt noterades äldre lager under, som förmodas höra till den äldre fornlämningen RAÄ94 Kalmar kommun, lämningar från medeltiden till 1600-tal. De äldre lagren har inte berörts av utgrävningen. Fynd som dykt upp i själva trädgårdsjorden har tillvaratagits, och förvaras nu på Krusenstiernska Gården. Bland dessa finns framförallt fynd från trädgårdstiden, d.v.s. 17- till 1900-tal, men också enstaka äldre fynd som förmodas härröra från den äldre stadsbebyggelsens tid, d.v.s. medeltid till 1600-tal.

¹ Se vidare ICOMOS Sveriges hemsida <http://www.icomos.se/>

Figur 1. Schaktens placering. Totalt grävdes fyra snitt genom befintliga gånger (Schakt 1-3 och 5) samt ett längre schakt där lämningarna efter den försvunna gången att döma av det kartmaterial som finns förmodades ligga (Schakt 4). Ritning: Jane Strimfors, Kalmar kommun. Inmätning: Arne Kvarmo, Kalmar kommun.

Figur 2. Utgrävning pågår. I förgrunden syns schakt 3, lite längre bort schakt 2 och i bakgrunden skymtar jordhögen vid schakt 4. Schakten märktes ut med varningsband för att inte riskera att någon av trädgårdens många besökare skulle råka ut för en olycka. Foto: AA 110914.

Historisk bakgrund

Krusenstiernska trädgården ligger strax innanför stadsmuren inom det som en gång var den medeltida staden Kalmar (RAÄ 94). En av stadens fyra huvudportar, Västerport, låg strax nordväst om platsen där trädgårdsmästarbostaden nu ligger.² Kalmar kommun som anlades kring år 1200 var en av Sveriges viktigaste städer under medeltiden. Kulturlagren börjar strax under nuvarande markyta och är på sina håll kring två meter tjocka.³

Stadsmuren byggdes vid sekelskiftet 1300. Vid mitten av 1600-talet var försvarsverken inte moderna längre och efter Kalmarkriget 1611-13 var stadens bebyggelse helt ödelagd. Efter den stora stadsbranden 1647 bestämdes att hela bebyggelsen skulle flyttas, och en helt ny stad med för sin tid mycket modern stadsplan och raka gator i rutnätssystem anlades på Kvarnholmen. Den resterande bebyggelsen och de gamla stadsmurarna revs eller återanvändes.⁴

1700-talet

Marken där medeltidsstaden legat användes efter flyttningen av bebyggelsen av stadsborna för odling. Under 17- och 1800-talets lopp återkom också allt mer bebyggelse. I början av 1700-talet fanns där Krusenstiernska trädgården ligger idag tre tomter som förutom husplatser även rymde träd-, krydd- och kålgårdar och tobaksplantage. År 1762 köptes samtliga tomter av en ägare, handelsmannen Jonas Löfberg. Stadsbornas odlingar under medeltid och tidig modern tid är ett forskningsområde som nyligen uppmärksammas, och det finns intressanta likheter mellan förhållandena i Kalmar och i andra svenska städer vid samma tid.⁵

1706	Tre tomter (221-224): - Slottvaktmästare Westmans träd-, krydd- och kålgård med husplats. - Peter Forslunds änka - Soldaten Thomas Johansson
1746	Tre tomter: - Peter Weidlings tobaksplantage - borgmästare Gallatz hus och kålgård - hökaren Isak Sommers hus och kålgård
1762	Samtliga tomter kötes av en ägare - handelsman Jonas Löfberg.
1789	Fastigheten ärvdes av dottern Greta Stina gift med bränneribokhållaren Daniel Peter Milander.

Tabell 1. Krusenstiernska trädgården ägare och historik under 1700-talet.⁶

1800-talet

År 1826 såldes fastigheten på exekutiv auktion. Vid auktionen beskrevs bland annat en trädgård med 160 fruktträd och en mängd bärbuskar. Den nya ägaren, företagaren Anders Lorentz Kreuger sålde efter tretton år, fick tillbaka fastigheten igen, och sålde på nytt 1843 till kofferdikapten (kapten på handelsfartyg) Heinrich Christopher Kraefft. Trädgården beskrevs då som:

”en utmärkt vacker trädgård om nära två tunnland uppgiven vidd, med särdeles många fruktbärande träd och buskar. Bersåer och ett prydligt lusthus.”⁷

Lusthuset som beskrivs är sannolikt det som ännu finns kvar. Efter 28 år såldes fastigheten 1871 vidare av Kraeffts änka till skeppsredaren Sven Söderberg. År 1872 upprättades en karta över fastigheten där trädgårdens utformning syns tydligt. I stora drag är det samma struktur och gångsystem som idag. År 1874 såldes fastigheten till fröken Hermina von Krusenstierna.⁸

² Ring, 2010, s. 10f.

³ Nilson & Ring, 2008, s. 10-11.

⁴ Ibid.

⁵ se vidare t.ex. Åsgrim Berlin, 2011.

⁶ Gaddefors 2000 s. 37f.

⁷ Gaddefors 2000 s. 38/Landsarkivet, Vadstena.

⁸ Gaddefors 2000 s. 38.

Hermina von Krusenstierna

Hermina von Krusenstierna (1827-1915) var dotter till major Carl Mauritz von Krusenstierna (1791-1862) och Lovisa Charlotta Amalia von Baerenfels-Warnow (1792-1870) från Pommern. Föräldrarna hade träffats i svenska Pommern under tyska kriget 1813-14.¹¹ Carl Mauritz var son till Salomon Mauritz von Krusenstierna (1794-1876) sjöofficer och kapten i Ostindiska kompaniet. På Kalmar länsmuseum finns en utställning om släkten Krusenstierna från 1500-talet fram till idag, och på museet finns också det von Krusenstiernska släktarkivet.

Carl Mauritz von Krusenstierna bosatte sig med familj på Britthelliska gården, Kalmar.¹² Trädgården som hörde till Britthelliska skall ha tillkommit 1746-1761, och var stor och innehållsrik med nytto- och prydnadsväxter. Herminas mor Lovisa von Krusenstierna var trädgårdsintresserad och efter henne finns bevarat bl.a. förteckningar över trädgårdens fruktsorter, årsanteckningar över trädgårdens skötsel och etiketter på tyska för trädgårdsprodukter som konserver och saft.¹³

Hermina hade två äldre bröder och en yngre syster. Efter att fadern dött 1862 och modern 1870 bodde hon och systemen kvar i föräldrahemmet. Men 1873-74 tvingades arvingarna att låta Kalmar kommun köpa fastigheten. Britthelliska gården låg mitt i den planerade nya stadsparken, och hade sin mangårdsbyggnad ungefär där konstmuseet ligger idag.¹⁴ I ett kontrakt förband sig staden bland annat att betala speciell ersättning för brunnen och de träd, framförallt prydnadsträd, som herr gartner Eriksson vid besiktning ansåg skulle stå kvar. Allt annat, hus, staket, stenmurar, träd och andra växter som inte inlöstes av staden tillhörde dödsboet.¹⁵

1820	Fastigheten ärvdes Efter faderns död tas fastigheten över av sonen skeppsmäklare Otto Johan Milander.
1826	Fastigheten såldes vid konkursauktion till Anders Lorentz Kreuger Otto Johan Milander sattes i konkurs. Vid auktionen beskrivs fastigheten som bestående av boningshus, fähus, vagnsskjul, loge samt tillhörande trädgård med ca 160 fruktträd och en mängd bärbuskar. ¹⁶ Under denna tid benämns platsen "Kreugers trädgård" ¹⁷ (Figur 3).
1839	Fastigheten såldes till accessor Carl Ulric Roman A. L. Kreuger sålde till accessor Carl Ulric Roman gift med Ulrica von Roxendorff.
1843	Fastigheten återgick till A. L. Kreuger och såldes på nytt till kofferdikapten Heinrich Christopher Kraefft. C. L. Roman utmättes för skuld. I en beskrivning över egendomen i samband med detta stod om trädgården: " en utmärkt vacker trädgård om nära två tunnland uppgiven vidd, med särdeles många fruktbärande träd och buskar. Bersåer och ett prydligt lusthus ." ¹⁸ Under denna tid skall platsen ha benämnts "Kraeffts trädgård".
1871	Fastigheten såldes till handlare och skeppsredare Sven Söderbergh. Änkefru Kraefft sålde till skeppsredare Sven Söderbergh. År 1872 upprättades en karta över fastigheten där gångar och struktur syns tydligt (Figur 4).
1874	Fastigheten såldes till fröken Hermina von Krusenstierna. Hermina von Krusenstierna köpte gården för 16 000 kr av skeppsredare Sven Söderberg. Fastigheten var då bebyggd med två boningshus samt uthus.

Tabell 2. Krusenstiernska trädgården ägare och historik under 1800-talet.¹⁹

¹⁰ Gaddefors 2000 s. 44/Krusenstiernska gården i Kalmar 1997.

¹¹ Gaddefors 2000 s. 39.

¹² Husförhörlängd, 1868-1874, AI:10B, Kalmar slottsförsamling, No 143. GID 74.32.25500.

¹³ Gaddefors 2000 s. 39

¹⁴ [http://www.barometern.se/F_rdjupning/brannvinspengar-grundade-stadsparken\(534072\).gm](http://www.barometern.se/F_rdjupning/brannvinspengar-grundade-stadsparken(534072).gm), 2011-10-16.

¹⁵ Gaddefors 2000 s. 39.

¹⁶ Gaddefors 2000 s. 38/Manne Hofrens excerpter KB Kungl 1826:47.

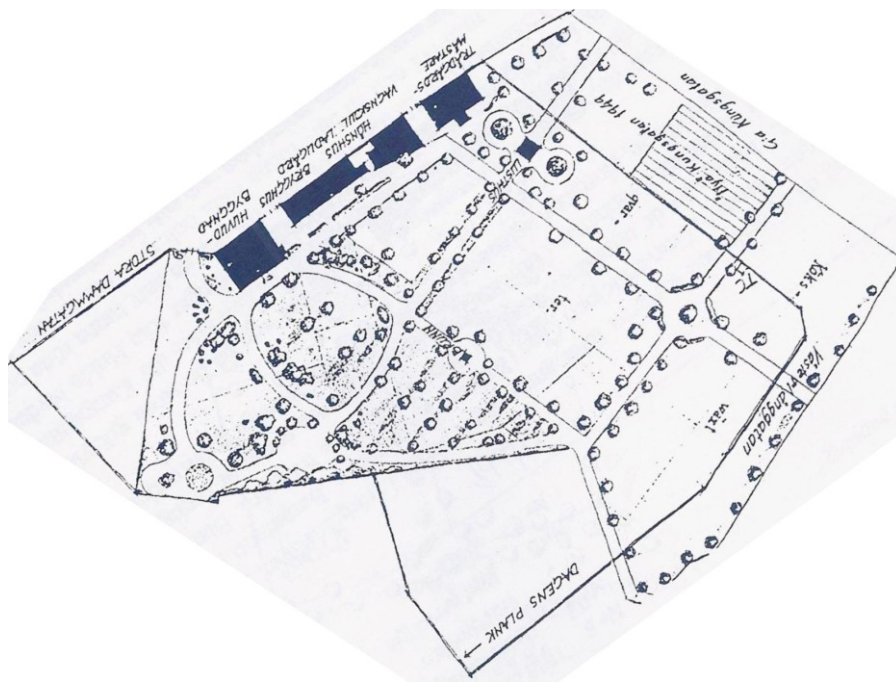
¹⁷ Gaddefors 2000 s. 38.

¹⁸ Landskarkivet, Vadstena.

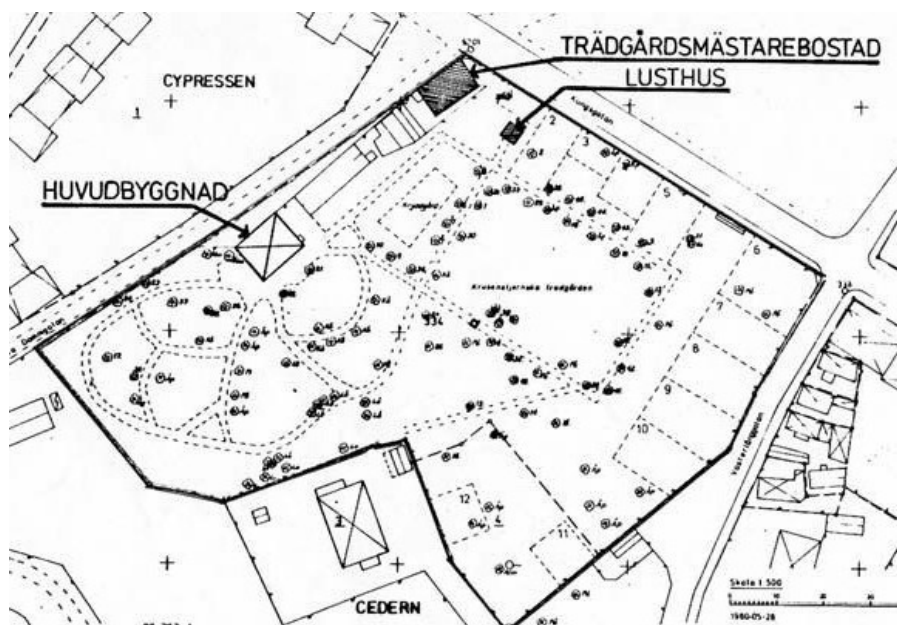
¹⁹ Gaddefors 2000 s. 37f.

Hermina von Krusenstiernas trädgård

År 1874 köpte Hermina von Krusenstierna istället den nuvarande Krusenstiernska gården och flyttade dit. Hon gifte sig 50 år gammal år 1877 med sin yngre kusin Philip von Krusenstierna (1836-1908).²⁰ På gården fanns även Herminas syster Ebba och pigan sedermera trotjänarinnan Hulda Nydell samt drängen sedermera trädgårdsmästaren Oscar Lindqvist.²¹

Figur 6. Karta som visar Krusenstiernska trädgården 1872 och de förändringar som skett efter denna tid. De nordliga och östliga kanterna av trädgården styckades av till gator 1944 och delarna i syd och sydväst skall då ha tillkommit som kompensation.²²

Figur 7. Utsnitt ur kartbilagan till byggnadsminnesförklaringen 1985. Befintliga gångsystem och kolonilotter är markerade med streckad linje.

²⁰ Gaddefors 2000 s. 40f.

²¹ Husförhörlängd, 1880-93, IX AI:99, Kalmar kommunsförsamling, No 93 Utom staden. GID 75.186.23200.

²² Gaddefors 2000 s. 44/Krusenstiernska gården i Kalmar 1997.

För trädgårdens skötsel hade Hermina hjälp av Oscar Lindqvist som stannade kvar fram till 1950-talet. Man arrenderade också en jordlott i närheten från Kalmar kommun. På gården fanns upp till sex kor samt gris, höns och bin. Trädgården var en viktig inkomstkälla. Produkterna såldes på torget i Kalmar och en del, som lök och frukt, skickades även till Stockholm. Att trädgårdens nyttoaspekter var viktiga framgår bland annat av bevarade brev Hermina skrivit. Men av andra brev framgår att hon också såg trädgårdar som lustgårdar och platser för samvaro.²³

Hermina von Krusenstierna lämnade vid sin död gården till trotjänarinnan Hulda Nydell. Hulda fortsatte sköta trädgården på samma sätt som Hermina gjort. Trädgården var fortfarande en viktig inkomstkälla. Men det är en gammal trädgård med delvis åldrade träd Hulda har hand om:

”Den oerhört våldsamma stormen i början av juli gjorde en oerhörd skada i den gamla trädgården. Det ena valnötsträdet framför huset bröts ner utom en liten gren. Tre fina bigarråträd och en massa andra fruktträd blåste ned. En syrenhäck som stod utmed planket åt Dammgatan blåste omkull och tog med planket på en lång sträcka. På andra ställen blåste planket ner och lade sig utöver stora Dammgatan. Förlusten av Bigarråträden är värst, ty på de bären förtjänar man mest”²⁴

Det finns bevarat en hel del spännande arkivmaterial som beskriver trädgården och dess innehåll från både Hermina von Krusenstiernas tid och Hulda Nydells tid. Ett exempel är förteckningar över inköpta frön och plantor från Göteborgs trädgårdsförening. Tyvärr finns här inte plats att utveckla detta, men ytterligare studier av materialet skulle sannolikt kunna vara mycket givande, inte minst för planering av Krusenstiernska trädgårdens framtida vård.

1915	Fastigheten ärvdes När Hermina von Krusenstierna dör ärvs gården av trotjänarinnan och vännen Hulda Nydell.
1940	Hulda Nydell testamenterade gården till Kalmar kommun Hulda Nydell testamenterade Krusenstiernska gården till Kalmar kommun och Kalmar läns fornminnesförening. I samband med donationen bildades Krusenstiernska stiftelsen.
1944	Avstyckning för Kungsgatan och Västerlånggatan Kalmar kommun styckade av mark för att bygga Kungsgatan och Västerlånggatan. Genom detta försvann delar av nyttoträdgården. Mark tillkom istället i väster och söder.
1950-tal	Trädgårdsmästare Oscar Lindqvist lämnade trädgården Efter Oscar Lindqvist övertog ”stadsparken” skötseln, och skötseln blev mer extensiv. De första kolonilotterna anlades också någon gång under 1950-talet.
1980-tal	Byggnadsminnesförklaring År 1985 byggnadsminnesförklarades Krusenstiernska gården. En året runt anställd trädgårdsmästare anställs på nytt i slutet av 1980-talet. En ny kryddträdgård anlades framför gårdshuset, på platsen där bikuporna tidigare stått.
1990-tal	Inventering av växtmaterial År 1999 gjordes en inventering, historisk beskrivning och kulturhistorisk värdering av Krusenstiernska trädgården av Helena Brämerson Gaddefors, på uppdrag av Länsstyrelsen i Kalmar län. Trädgårdens värden börjar uppmärksammas på samma nivå som byggnaderna.

Tabell 3. Krusenstiernska trädgården ägare och historik under 1900-talet.²⁵

Krusenstiernska trädgården efter 1940

Vid sin död 1940 testamenterade Hulda Nydell Krusenstiernska gården till Kalmar stad och Kalmar läns fornminnesförening. Hon vill att gården skulle förbli ett minnesmärke över svunna tider och att den skulle vara öppen för allmänheten. I samband med donationen bildades Krusenstiernska stiftelsen. År 1944 togs en del mark i anspråk för bygget av Kungsgatan och Västerlånggatan. På detta sätt försvann delar av den gamla nyttoträdgården, med bland annat sparrissängar, köksväxter, fruktträd och bärbuskar.

Under den tid då Siv Nyblom var husfru och skötte gården odlade man fortfarande potatis på den yta som idag är trädgårdens största gräsplan, men i mindre skala. Potatislandet sträckte sig fram till brunnen, och vid brunnen fanns den dåvarande kryddgården. Trädgårdsmästare Oscar

²³ Gaddefors 2000 s. 41.

²⁴ Gaddefors 200 s. 41/Hulda Nydell, juli 1931, muntliga meddelanden, Kalmar läns museums arkiv.

²⁵ Gaddefors 2000 s. 37f.

Lindqvist fortsatte sköta trädgården fram till 1950-talet. När han flyttade övertogs skötseln av "stadsparken" och blev mer extensiv. De första kolonilotterna anlades också någon gång på 1950-talet. Till en början var de reserverade för anställda vid museet och "stadsparken".

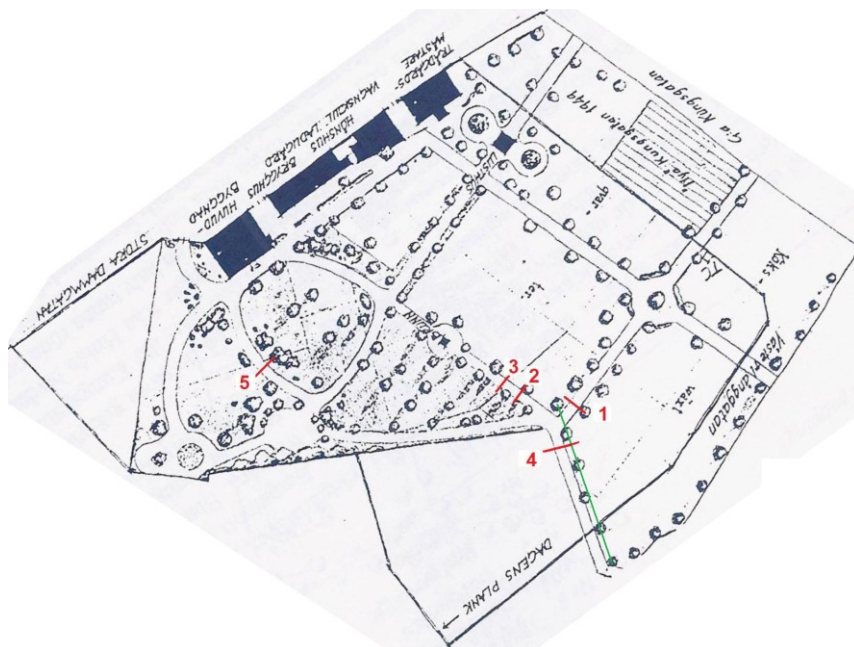
År 1985 blev Krusenstiernska gården byggnadsminne. Vid slutet av 1980-talet anlades en ny kryddträdgård framför gårdshuset, där man tidigare haft bikupor. På 1980-talet började kommunen på nytt att anställa en person året runt för att sköta trädgården vid Krusenstiernska. Under sommaren tillkommer även säsongsanställd personal.

År 1999 gjordes en inventering av växtmaterialet samt beskrivning och kulturhistorisk värdering av trädgården av Helena Brämerson Gaddefors. Handledare för projektet var Ulla Ekberg, Länsstyrelsen i Kalmar län. Inventeringen har därefter kompletterats efterhand av trädgårdsmästare Sven Plasgård på uppdrag av Kalmar kommun. Ett projekt för att varsamt restaurera trädgården har påbörjats, och Krusenstiernska är på väg att bli ett klonarkiv för bevarande av äldre värdefulla odlade växter inom det nationella Programmet för Odlad Mångfald (POM). Krusenstiernska trädgården betraktas idag som en unik miljö där restaurering, skötsel och användning måste ske med varsamhet och kunskap, så att trädgårdens och växtmaterialets unika värden inte förvanskas eller förstörs.

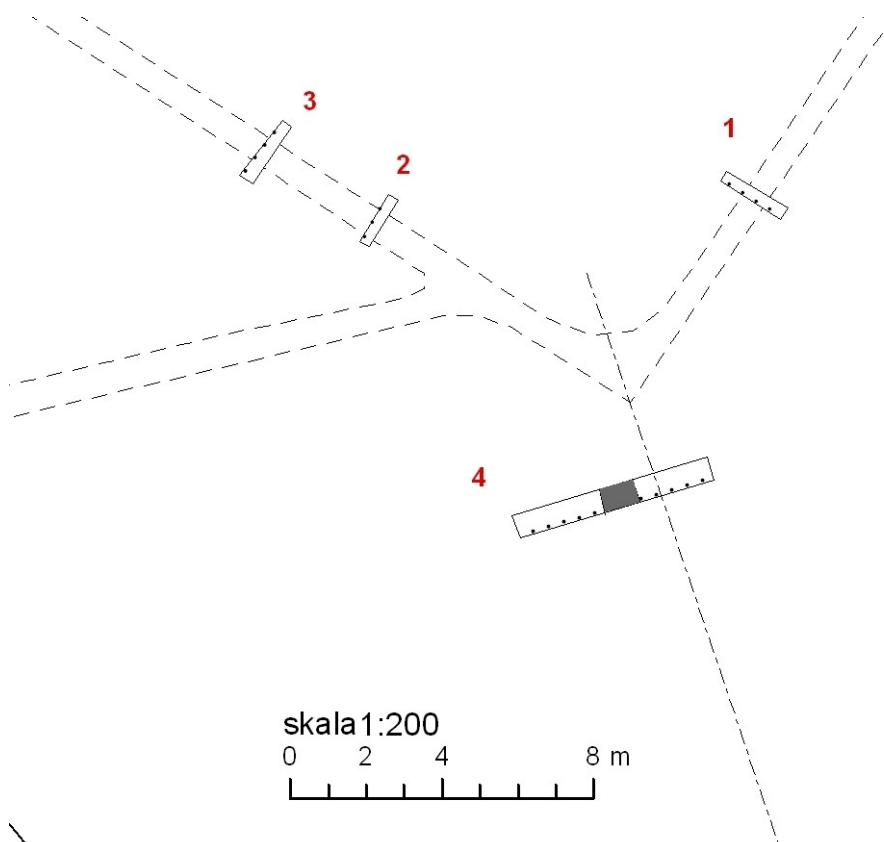

Figur 8. I Krusenstiernska trädgården finns bland annat omkring ett halvt dussin gamla sorter av syren (*Syringa vulgaris*) (Se Bilaga 2). Syrenerna inventerades våren 2011. Foto: Anna Andréasson 20110525.

Undersökningens resultat

Figur 9. Krusenstiernska trädgården 1872 med förändringar av gränser 1944. De röda strecken visar ungefärlig placering av respektive schakt. Det gröna strecket visar den trädrad som en gång kantade den försvunna gångens östra sida.²⁶

Figur 10. Inmätt plan över de fyra schakten i trädgårdens östra del. I schakt 4 har den inmätta ungefärliga utsträckningen för den försvunna gången markerats med grå fyllning. Den längre streck-prickade linjen visar den inmätta linjen från det äldre befintliga päronträdet i vinkeln mellan gångarna, via en del andra mindre träd och spår av stubbar, till en större äldre fruktträdsstubbe i söder. Möjligen visar dessa vegetationsspår tillsammans var den trädrad som en gång kantade den försvunna gången gick. Ritning: Jane Strimfors, Kalmar kommun. Inmätning: Arne Kvarmo, Kalmar kommun.

²⁶ Gaddefors 2000 s. 44/Krusenstiernska gården i Kalmar 1997.

Schakt 1

Schakt 1 grävdes genom den sydöstliga gången i trädgårdens östra del (Figur 10). Sektionen mot SV ritades. Gånglagret (lager 1) var här ca 18 cm djupt och bestod av hårt packad sandig jord, med inslag av tegelfragment och grus. Tegelsmutor och fragment av glas, porslin med mera finns i marken även runtomkring gången, men andelen grus och tegelsmutor är möjligen något högre i själva gånglagret jämfört med runtomkring. Tegelfragment skulle eventuellt ha kunnat användas på samma sätt som grus och sand för att stabilisera gången.

Gångens bredd har sannolikt, om man räknar med grusresten lager 3, haft en maximal bredd vid något tillfälle på ca 1,05 meter. Dagens gång var vid grävtillfället ca 80 cm bred. I lager 3 under gången framkom en hel del större stenar/tegelbitar. I motsats till hur det såg ut i schakt 2 och 3, kunde inget system urskiljas här för hur stenarna/tegelbitarna låg. Stenarna/tegelbitarna hör sannolikt till en underliggande äldre lämning. Möjligen skulle de också ha kunnat placeras under gången då den anlades, men detta är mer osannolikt. Oavsett om det är avsiktligt eller inte fungerar stenarna/tegelbitarna sannolikt stabiliserande, som ett slags bärlager för gången.

Typ	Antal	Vikt	Kommentar
Keramik	2	75 g	1 röd fot kruka (gryta), glaserad insida, horisontella intryckta ränder utsida, 1 röd mynningsbit glaserad insida, förtjockad kant utsida 16,6 mm tjock, godstjocklek sida 5 mm.
Tegel	17	1476 g	Alla verkar komma från murtegel, 1 har udda konkav yta och mycket sot, kanske från skorsten? Tre större bitar 583-187 g, övriga 5-59 g.

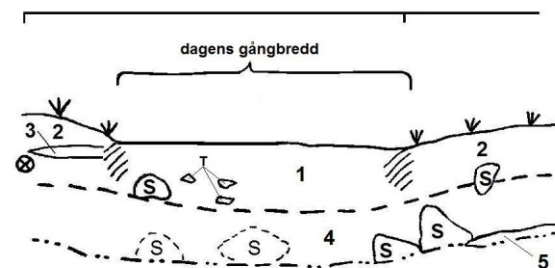
Tabell 4. Fynd tillvaratagna vid grävningen av schakt 1.

Figur 11. Schakt 1 mot SV. Av bilden framgår att gånglagret (lager 1) är något gråare, mer homogent, hårdare packat och torrare än omkringliggande jordlager. Det är också diffust avgränsat utan tydliga kanter. Snöret visar baslinje för sektionsritning (Fig. 13). Foto: AA110915.

Figur 12. Schakt 1 mer ovanifrån mot SV med schaktets botten synlig. I botten av schaktet syns stenar, till höger i bild det underliggande lager 4, och till vänster skymtar lager 5. Foto: AA110914.

Figur 13. Sektion schakt 1 mot SV. Skala 1:20. Lagerbeskrivning se Tabell 5. Snedskraffering på båda sidor om lager 1 visar diffust område med blandning av lager 1 och 2, sannolikt skapat genom regelbunden kantskärning av gång. Markeringen sten med streckad kantlinje visar var större stenar fanns en bit framför sektionen, mer centralt i schaktet (se Fig. 12). Under större delen av schaktet verkade lager 4 fortsätta nedåt, utom i den nordvästligaste delen där lager 5 stack upp. T = tegelfragment. S = sten. Krysset med cirkel markerar placering för SO-punkten i inmätt baslinje för sektionsritning (se Bilaga 3).

- 1) (Gånglager) Material synligt på gångens yta fortsatte ner ca 18 cm. Grå, kompakt, sandig jord med inslag av grus & tegelfragment (Ø upp till ca 1 cm). Jämfört med lager 2 är lager 1 något gråare, mer sandigt och homogent, och betydligt mer kompakt.
- 2) (Matjord) Gråbrun humös sandig silt.
- 3) (Sandlins) Gulbeige finkornigt grus med någon inblandning av finare sandigt material och en liten mängd grövre grus/singel (se Figur 14). Tolkas som sand och grus som lagts på gången som förbättring vid något tillfälle. Linsen har sannolikt bevarats på grund av en skyddande gräskant som vuxit över.
- 4) (Äldre matjordslager) Som lager 2 men melerat, delvis mörkare grått och mer sotigt, med inslag av klumpar av gul siltig sand (likt undergrundsmaterial). Större stenar och även större och fler tegelbitar.
- 5) Gul sandig silt, ser ut som naturligt undergrundsmaterial.

Tabell 5. Lagerbeskrivning, sektion Schakt 1, mot SV (Figur 13).

Figur 14. Schakt 1, lager 3, tvättat grusprov. Skalstocken till höger visar jämna centimeter. Lagret bestod främst av finkornigt grus (Ø 2-4 mm) med ett mindre inslag av finare sand och lite grövre singel (ca Ø 5-15 mm).

Schakt 2

Schakt 2 grävdes genom den västliga gången i trädgårdens östra del (Figur 10). Sektionen mot NV ritades. Gånglagret (lager 1) var här maximalt ca 18 cm djupt och bestod av hårt packad sandig jord, med inslag av tegelfragment och grus. Tegelsmulor och fragment av glas, porslin med mera finns i marken även runtomkring gången, men andelen grus och tegelsmulor är möjligen något högre i själva gånglagret jämfört med runtomkring. Tegelfragment skulle eventuellt ha kunnat användas på samma sätt som grus och sand för att stabilisera gången.

Gångens bredd var här mycket svår att uppskatta, men den verkar inte ha varit bredare än ca 75 cm, vilket i stort sett motsvarar bredden hos dagens gång. Högt upp, bara ca 2-3 cm under ytan, och i direkt anslutning till lager 1 framkom stenar ordnade i en kallmur som med största sannolikhet hör till äldre lämningar längre ner, inte till de egentliga lämningarna efter trädgården. Muren har dock sannolikt också haft en stabiliserande funktion för gången, även om den redan fanns här då gången anlades.

Typ	Antal	Vikt	Kommentar
Keramik	1	56 g	fot kruka (gryta), svart, saltglaserad?
Glas	5	10 g	3 äldre grönton planglas 1,2 mm kraftig svartbrun missfärgning. 1 tunt glas, vinkel, vågräta reliefränder ca 45 grader till vinkel. 1 trol. fotbit, grönton, välvd botten, fastsatt fot, "puntelmärke" insida, vid fästning diam. 20,7 mm, fot diam. 12 mm. Iridiserande och flagande.
Kritpipa	1	1 g	huvud, odecorerat.
Tegel	4	72 g	trol. 2 tak och 2 murtegel, fragmentstorlek 3-32 g.
Obränt ben	4	13 g	
Bränt ben	1	7 g	

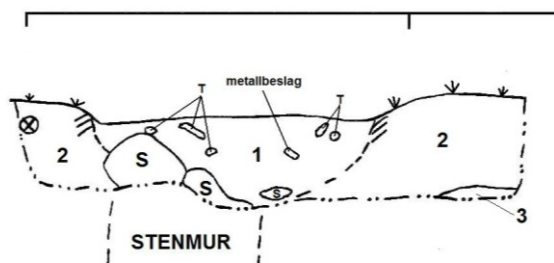
Tabell 6. Fynd tillvaratagna vid grävningen av schakt 2.

Figur 15. Schakt 1 mot NV. Snöret visar baslinje för sektionsritning (Figur 17). Foto: AA110916.

Figur 16. Del av Schakt 2 mer ovanifrån mot NV. I bilden kan man svagt urskilja att gånglagret (lager 1) jämfört med kringliggande lager är något gråare, mer homogent och hårdare packat, eventuellt med något större inslag av mindre tegelfragment. I botten av schaktet syns kallmuren som fortsätter ner i underliggande äldre lager. Foto: AA110914.

Figur 17. Sektion schakt 2 mot NV. Skala 1:20. Lagerbeskrivning se Tabell 7. Snedskravering på båda sidor om lager 1 visar diffust område med blandning av lager 1 och 2, sannolikt skapat genom regelbunden kantskärning av gång. Under schaktet fanns ett äldre lager (lager 3) som inte bedöms tillhöra trädgårds-lämningen, och som inte grävdes vidare. T = tegelfragment. S = sten. Krysset med cirkel markerar placering för NO-punkten i inmätt baslinje för sektionens ritning (se Bilaga 3).

- 1) (Gånglager) Material synligt på gångens yta fortsatte ner ca 18 cm. Grå, kompakt, sandig jord med inslag av grus & tegelfragment (Ø upp till ca 1 cm). Jämfört med lager 2 är lager 1 något gråare, mer sandigt och homogent, torrare och betydligt mer kompakt.
- 2) (Matjord) Gråbrun humös sandig silt.
- 3) (Äldre matjordslager) Som 2 men delvis mörkare grått och mer sotigt, med inslag av klumpar av gul siltig sand (likt undergrundsmaterial). Kallmuren fortsatte ner i detta lager.

Tabell 7. Lagerbeskrivning, sektion Schakt 2, mot NV (Figur 17).

Schakt 3

Schakt 3 grävdes genom den västliga gången i trädgårdens östra del (Figur 10). Sektionen mot NV ritades. Gånglagret (lager 1) var här maximalt 18-20 cm djupt och bestod av hårt packad sandig jord, med inslag av tegelfragment och grus. Tegelsmulor och fragment av glas, porslin med mera finns i marken även runtomkring gången, men andelen grus och tegelsmulor är möjligen något högre i själva gånglagret jämfört med runtomkring. Tegelfragment skulle eventuellt ha kunnat användas på samma sätt som grus och sand för att stabilisera gången.

Gångens bredd var inte helt lätt att uppskatta eftersom gånglagret är diffust i kanterna. Avgränsningen av lager 1 kunde enbart anges på 5 cm när, men gången har här sannolikt varit omkring 70-75 cm bred, vilket i stort sett motsvarar bredden hos dagens gång.

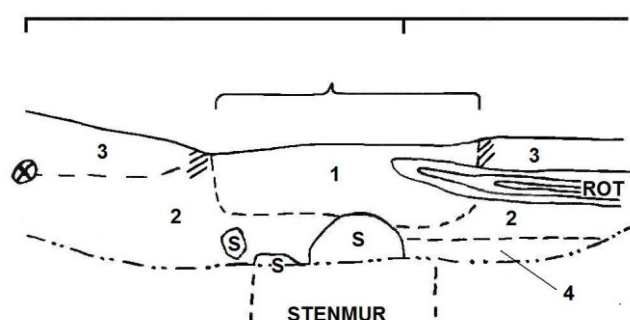
Under lager 1, ca 18 cm under ytan och alltså betydligt längre ner än i schakt 2, framkom stenar ordnade i en kallmur. Den verkar ha samma riktning som muren i schakt 2, och hör med största sannolikhet till äldre lämningar längre ner inte till de egentliga lämningarna efter trädgården. Muren har dock sannolikt också haft en stabiliserande funktion för gången, även om den redan fanns här då gången anlades.

Typ	Antal	Vikt	Kommentar
Keramik	5	36 g	1 svart m. bränd glasyr insida, 1 röd fr. kruka (gryta) m. spår av bortbruten fot, 1 gul mynningsbit trol. fat, glaserad på båda sidor, 1 röd mynningsbit glaserad insida horisontella ränder utsida, 1 röd bottenbit, fr. krus? glasyr insida, fåra i kant på botten insida.
Glas	5	10 g	1 äldre klar rel. plan, ljusgrön ton, glastyp som foten i schakt 2.
Kritpipa	1	<1 g	skaftbit, odekorerad.
Tegel	34	1086 g	6 trol. tak 25-89 g, 6 trol. murtegel 20-179 g, någon sotig & bränd, en med spår av vit kalk/puts. 22 övr. fragment 1-24 g.
Fajans	2	1 g	vitglaserade
Obränt ben	7	32 g	
Obränt fiskben	1	<1 g	Flat fyrkantig form med led, 33,5 x 17,8 mm, vid led 4,4 mm tjockt.
Flinta	1	2 g	Bit av avslag. Vitträd yta.

Tabell 8. Fynd tillvaratagna vid grävningen av schakt 3.

Figur 18. Schakt 3 något ovanifrån mot NV. På bilden kan man svagt urskilja att gånglagret (lager 1) jämfört med kringliggande lager är något gråare, mer homogent och hårdare packat. I botten av schaktet syns kallmuren som fortsätter ner i underliggande äldre lager. Foto: AA110914.

Figur 19. Sektion schakt 3 mot NV. Skala 1:20. Lagerbeskrivning se Tabell 9. Snedskraffering på båda sidor om lager 1 visar diffust område med blandning av lager 1 och 3, sannolikt skapat genom regelbunden kantskärning av gång. Underst i schaktet fanns ett äldre lager (lager 4) som inte bedöms tillhöra trädgårds-lämningen, och som inte grävdes vidare. T = tegelfragment. S = sten. Krysset med cirkel markerar placering för NÖ-punkten i inmått baslinje för sektionsritning (se Bilaga 3).

- 1) (Gånglager) Material synligt på gångens yta fortsatte ner ca 18-20 cm. Grå, kompakt, sandig jord med inslag av grus. Jämfört med lager 2 är lager 1 något gråare, mer sandigt och homogent, torrare och betydligt mer kompakt.
- 2) (Matjord) Gråbrun humös sandig silt.
- 3) (Matjord) Homogen sandig humös jord, mer humöst och mer homogent än lager 2.
- 4) Gulbrun siltig sand, ser ut som naturligt undergrundsmaterial, med inblandning av mörkare grått, mer sotigt, humöst material.

Tabell 9. Lagerbeskrivning, sektion Schakt 3, mot NV (Figur 19).

Schakt 4 – den försvunna gången

Schakt 4 grävdes i trädgårdens södra del, på platsen där den försvunna gången förmodades ligga. Platsen för Schakt 4 valdes utifrån en bedömning av det kartmaterial som finns samt vegetationen på platsen. En rad med träd och stubbar finns fortfarande kvar här, och man tror att dessa möjligen kan vara resterna efter en trädrad som kantat gången (Fig. 20). Förmodligen stämmer detta antagande. Vid utgrävningen mättes en linje in från det päronträd som står precis i vinkeln mellan gångarna och den bortre av stubbarna (Fig. 10). Linjen har även markerats på sektionsritningen med en ofylld pil (Fig. 22) och den hamnar ca 50 cm öster om gånglämningen.

Figur 20. Till vänster syns snöret som markerar linjen av stubbar och fruktträd som möjligen är lämningarna efter de träd som en gång kantat den försvunna gången. Den bortre stubben markerad med litet rött kryss. Mitt i bild har gångens ungefärliga bredd, uppskattad efter bredden hos lager 3, markerats med gula färgstreck som också mättes in. Avstånd mellan den förmodade trädradlinjen och gånglämningen ca 50 cm.

Överst i hela schakt 4 fanns direkt under ytan ett ca 10 cm tjockt lager (lager 2) som var mer homogent, sandigt och humöst än underliggande lager 1a/1b. En sannolik tolkning av lager 2 är det härrör från att man de senaste ca 50 åren har brukat hela ytan på samma sätt, som gräsmatta. Det är mycket möjligt att man även berett marken genom viss grävning inför sådd av denna. Under lager 2 kunde man börja iaktta tydliga skillnader mellan olika delar av schaktet. Schakt 4 indelas därför under lager 2 tolkningsmässigt i tre delar: del 1 längst i öst antas vara gammal odlingsjord, del 2 i mitten förknippas med själva gången, och del 3 tolkas som en del av granntomten, vilken fram till mitten av 1940-talet sannolikt varit tydligt skild från Krusenstiernska trädgården t.ex. med ett plank. Ytan i söder blev inte en del av trädgården förrän de två remsorna i nordöst och sydöst styckats av för anläggningen av gator 1944.

Typ	Antal	Vikt	Kommentar
Keramik	2	26 g	1 äldre troligen östersjökeramik (All), 1 yngre oglaserad.
Glas	6	6 g	1 brunt flaskglas, 1 äldre grönton planglas, 1 yngre planglas, 1 klart tunt dricksglas, 1 klart grövre dricksglas.
Kritpipa	2	2 g	1 fragment av huvud, 1 skaftbit, båda odekorerade.
Tegel	6	37 g	fragment storlek 4-11 g.
Porslin	1	<1 g	kraftigt sintrat, tjockt, vitt. Teknisk anv.?
Fajans	2	3 g	1 modern m en bred gul & en smal vinröd rand, 1 äldre vitglaserad.
Obränt ben	2	4 g	
Metall	2	46 g	1 smidd spik, 1 bit beslag.
Flinta	1		Del av avslag. Vittrat.

Tabell 10. Fynd tillvaratagna vid grävningen av schakt 4, lager 2: översta 10 cm i hela schaktet.

Figur 21. Schakt 4 mot SV. Snöret visar baslinje för sektionsritning (Figur 22). Foto: AA110915.

Del 1 längst i öster – odlingsjord

Under det översta lagret (lager 2) delas schakt 4 tolkningsmässigt i tre delar. Längst i öst framkom lager som tolkas som lämningarna efter odlingsjord. Marken var här mer homogen och något mindre kompakt, sannolikt på grund av att odlingsjorden spadvänts många gånger ner till ca 30-35 cm djup. Det fanns också möjlighet att se en viss skillnad i fyndmaterialet, med färre fynd och mindre fragment av fynd här i den östliga delen. Grävningen avslutades på ca 35 cm då materialet började bli mer kompakt, sotigt med äldre fyndmaterial. Underliggande lagren bedöms vara äldre än trädgården.

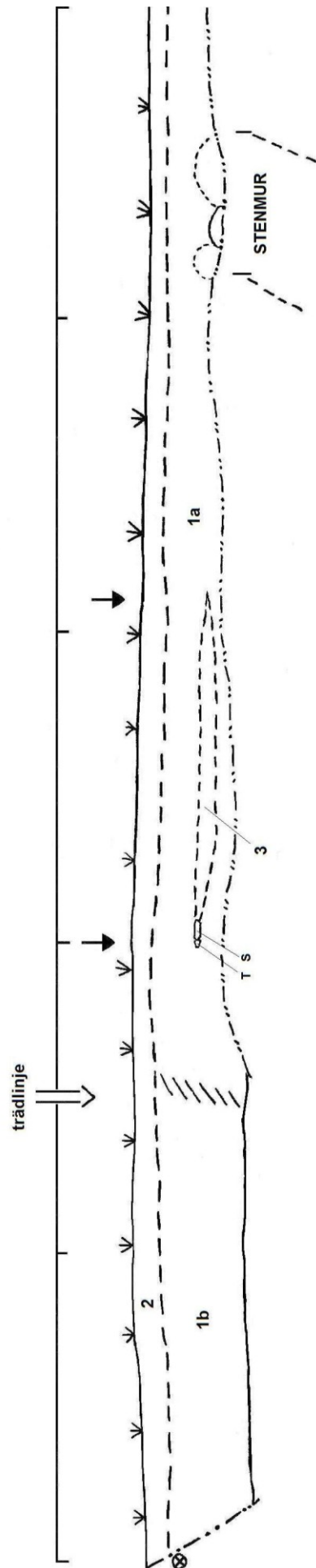
ner till ca 20 cm:

Typ	Antal	Vikt	Kommentar
Keramik	8	68 g	1 röd bottenbit m. en sida glaserad, 1 röd m. en sida glaserad, 1 äldre med reliefdekor och vit/brunskiftande glasyr, 1 röd botten rak profil (krus?), 1 röd med glaserad insida, trol. fat.
Glas	9	24 g	1 brunt flaskglas, 1 äldre grönton 3,0 mm, 1 yngre klar 2,7 mm, 3 klart planglas 1,7–1,9 mm, 3 klart planglas 1,3 mm.
Kritpipa	1	<1 g	1 skaftbit.
Tegel	9	109 g	Tak- & murtegel, fragm. storlek 2–26 g.
Fajans	3	4 g	Vitglaserade, en kantbit fat enkelt reliefmönster.
Obränt ben	3	3 g	
Metall	1	1 g	Styv tråd, $\varnothing$ 2 mm, 10 cm lång. Kanske eker?

mellan ca 20 och ca 30 cm:

Typ	Antal	Vikt	Kommentar
Keramik	4	39 g	1 röd fot kruka (gryta) kraftigt sotad utsida, glasyr inv. & delvis utv., 1 röd hank bredd 18 mm, 1 röd glaserad insida, 1 gulaktig mynning m. glaserad insida och mynningskant & två intryckta vågräta ränder utsida.
Glas	6	20 g	2 mörkrön rundad, äldre flaska? 1 tunn böjd 0,5 mm kraftig svartbrun missfärgning, 2 planglas 1,6 mm, 1 planglas 2,0 mm
Kritpipa	4	4 g	3 skaftbitar, en $\varnothing$ 5,6 mm, en $\varnothing$ 7 mm. 1 skaftfragment.
Tegel	3	31 g	Tak- & murtegel, fragm. storlek 7-15 g.
Fajans	2	1 g	Vitglaserade.
Obränt ben	4	4 g	

Tabell 11. Fynd tillvaratagna vid grävning av schakt 4: lager 1b(1a) odlingsjord öster om gången.

Figur 22. Sektion schakt 4 mot S. Skala 1:20. Lagerbeskrivning se Tabell 12. Snedskrafferad gräns i höjd med "trädlinje" ungefärlig gräns mellan lager 1a och 1b. Överst i sektionen finns ett homogent humöst lager (lager 2) som sträcker sig längs hela schaktet. Under detta delas schaktet tolkningsmässigt i tre delar. Längst i öst (till vänster) framkom lager som tolkas som lämningsgär efter odlingsjord (lager 1b). Centralt i schaktet framkom lämningsgär som tolkas som spår efter den försvunna gången (lager 1a/lager 3). Längst i väst framkom lager (lager 1a) samt en kallmur som tolkas som del av den tomt som 1944 lades till trädgården. Sannolikt har gången och den intilliggande tomten skilts åt av ett plank. Under hela schaktet fanns lager som på grund av fyndmaterialet i ytan tolkas som äldre än trädgårdslämningsgär på platsen, och som inte grävdes vidare. De svarta pilarna markerar gångens ungefärliga bredd, att döma av bredden på lager 3. Den vita pilen visar var schaktet skär den förmodade linjen för trädraden som kantat gången. T = tegelfragment. S = sten. Kryssset med cirkel markerar placering för den östliga punkten i inmått baslinje för sektionsritning (se Bilaga 3).

- 1) (Äldre matjord) Gråbrun humös sandig silt. Lager 1b mer homogent, färre fynd i mindre fragment, och något mindre kompakt sannolikt på grund av att odlingsjorden spadvänts många gånger ner till ca 30-35 cm djup. Lager 1a mer kompakt, direkt ovanför lager 3 mer grusigt och sandigt. Inslag av grus och tegelsmular.
- 2) Homogen gråbrun sandig humus, som lager 1 men mer finkornigt och mer humöst.
- 3) (Gånglager) Grå, kompakt, sandig jord med stort inslag av grus (75-90%). Avgränsning osäker,

Tabell 12. Lagerbeskrivning, sektion Schakt 4, mot NV (Figur 22).

Del 2 - gången

Centralt i schakt 4 framkom lämningar som tolkas som spår efter den försvunna gången. Marken var här överlag mer sandig och kompakt, och på ca 18-20 cm djup framkom ett tunt lager som innehöll mycket sand och grus av ett slag som liknade den i linsen lager 3 schakt 1 (Figur 13, 14, 25). Fyllningen i lagret innehöll uppskattningsvis 70-90 % grus och i övrigt samma material som lagren närmast intill. Även om gruslagret bara var ca 5 cm tjockt avvek de så kraftigt från kringliggande lager att det knappast kan finnas någon tvekan om att detta är lämningarna efter den försvunna gången. Lager 1a var direkt ovanför lager 3 mer grusigt och sandigt än det var längre ut mot sidorna på samma nivå, men skillnaden var relativt otydlig. En möjlig tolkning till varför gånglämningen blir otydlig närmast ytan är att man kan ha berett jorden, till exempel för sådd av gräsmatta. Gissningsvis har detta i så fall skett i samband med att den södra delen av trädgården tillkom år 1944. Gångens bredd är svår att uppskatta, eftersom lager 3 har diffusa avgränsningskanter, men omkring 1-1,05 meter verkar sannolikt.

Figur 23. Schakt 4 mot S. Foto taget under grävning av schaktet. Det förmodade gånglagret (lager 3) syntas tydligt även i plan då det dök upp på ca 20 cm djup. Ovanför lager 3 var marken också mer sandig och grå än vid sidorna. Foto: AA110913.

Lager 1a – ner till ca 20 cm, från och med gången och fram till stenmuren

Typ	Antal	Vikt	Kommentar
Keramik	1	1 g	röd, en sida vit glasyr.
Glas	7	6 g	1mörkgrönt glas, 5 planglas 1,6 mm, 1 plan äldre grönton 0,6 mm.
Kritpipa	1	6 g	Huvud, klackmärke två krönte ruter (Figur 24).
Tegel	0	0 g	
Porslin	1	<1 g	vitt genomsintrat.
Fajans	1	<1 g	vitglaserad.
Obränt ben	3	18 g	
Bränt ben	1	1 g	

Lager 1a – rensning under gånglagret

Typ	Antal	Vikt	Kommentar
Keramik	4	57 g	röd hankbit bredd 32 mm, röd hankbit bredd 23 mm, röd mynning glaserad insida vågräta ränder utsida, 1 röd glaserad insida.
Kritpipa	1	3 g	Skaftbit.
Tegel	1	3 g	tak?

Tabell 13. Fynd tillvaratagna vid grävning av schakt 4: lager 1a, i anslutning till gånglämningen.

Figur 24. I lager 1 a från gången till stenmuren, mellan 10 och 20 cm ner, tillvaratogs ett fragment av en kritpipa med klackmärket "två ruter". Pipan är tillverkad av Hendrik Groenveldt i Gouda, Holland, mellan 1727 och 1739. Foto: Arne Åkerhagen. Se vidare Bilaga 1.

Figur 25. Tvättade grusprover, till vänster Schakt 1 lager 3, till höger Schakt 4 lager 3. Skalstocken till höger visar jämna centimeter. Båda består i huvudsak av finkornigt grus ($\varnothing$ 2-4 mm) med inslag av sand och lite grövre singel (ca $\varnothing$ 5-15 mm). Sammansättningen verkar naturlig, gissningsvis har gruset hämtats från ett lokalt sandtag.

Del 3 - granntomten

I schaktets västligaste del framkom en kallmur av sten ca 14 cm under dagens markyta. Den hade samma karaktär som de kallmurar som framkommit i schakt 2 och 3. I denna del av schaktet blev också fyndmaterialet annorlunda, med mer fynd och större fragment, både yngre och äldre. De yngre fanns främst högt upp, de äldre främst i anslutning till kallmuren och underliggande lager. En sannolik förklaring är att man här kommer in på den granntomt som lades till trädgården först 1944. Den tydliga skillnaden inte minst i fyndmaterialet skulle kunna förklaras av att det funnits en klar avgränsning mellan tomterna, troligen i form av ett plank. Att döma av kartan 1872 (Figur 4) gick ju också den försvunna gången direkt intill tomtgränsen. Klart är också att marken inte varit bearbetad på samma sätt eller lika långt ner här som i östra delen av schakt 4. I så fall hade ju till exempel sannolikt inte kallmuren funnits kvar så högt upp.

Lager 1 a – ner till ca 20 cm, närmast öster om stenmuren.

Typ	Antal	Vikt	Kommentar
Keramik	2	117 g	1 stor (112 g) rel. modern glaserat kärl höjd 5,4 cm, utsida vågräta ränder i relief, 1 röd insida glaserad suddigt ljusgul med bruna prickar
Glas	6	67 g	1 brunt flaska bottenbit, 1 brun hals/mynning, 2 klart plan 1,6 mm, 1 klart grövre bruksglas 4-5,3 mm den ena med två intryckta ränder.
Tegel	13	560 g	tak&sten, 1 bit tak(?) med hål, 1 hörnbit tegelsten svartbärd, 1 bit nästan bara kalkbruk. Fragm. 7-126 g.
Fajans	4	21 g	1 stor bit, ev. kant av djupt fat? 3 mindre fragment med stor likhet.
Obränt ben	5	18 g	
Metall	4	90 g	3 bitar formade beslag (ev fönster 1700-tal?) en större med rördel till gångjärn. 1 smidd spik 7,6 cm, 4-kant tvärsnitt, huvud grovt 6-kantigt.

Lager 1a – ner till ca 20 cm, bland stenar i mur och väster om stenmuren.

Typ	Antal	Vikt	Kommentar
Keramik	1	6 g	1 röd, spår av glasyr på konkav sida.
Glas	5	18 g	2 klar plan 1,6 mm, 1 äldre plan gröntonat brun missfärgning 0,8 mm, 2 tjockt brunt flaskglas.
Tegel	1	4g	taktegel.
Obränt ben	2	9 g	
Metall	4	90 g	3-angulär plåtbit 1,0 mm, spik böjd & tillplattad, 1 flaskförslutning stanniol.

Tabell 14. Fynd tillvaratagna vid grävning av schakt 4: lager 1a, över och intill stenmuren, i västra delen.

Figur 26. Schakt 4 från SV. I förgrunden syns kallmuren i del 3. Foto: AA110913.

Schakt 5

Schakt 5 grävdes genom en av gångarna i trädgårdens västra del, för att möjliggöra jämförelse mellan gångarna här och dem i den östra delen (Figur 10). Sektionen mot SÖ ritades. Själva gånglämningen var här ca 16 till 22 cm djup och bestod av två lager, ett undre som var relativt likt gånglagren i den östliga delen av trädgården (lager 1), och ett övre 4-6 cm tjockt lager som till stor del bestod av grövre singel ϕ ca 1-2 cm (lager 2). Singeln sträcker sig alltså relativt djupt ner i marken, vilket borde kunna tolkas som att den legat här och trampats ner relativt länge, men är sannolikt inte äldre än 1900-tal (se vidare s. 26 *Undersökningsresultat: Trädgårdens befintliga gångar i väst*). Vad man kan notera är att det undre gånglagret (lager 1) var betydligt tjockare och hade relativt stora likheter med motsvarande lager i östra delen. Gångens bredd var svår att uppskatta, eftersom gånglagren var diffust avgränsade, men sannolikt har den varit ca 85 cm bred. Dagens gång var här vid grävtillfället ca 75 cm bred.

I den västra delen av trädgården var mängden tegelfragment i själva matjorden markant mindre än i den östra delen. Samma sak gällde de undersökta lagren i Schakt 5, där också mängden tegelfragment var betydligt mindre än i motsvarande lager i övriga schakt. Fyndmaterialet var också totalt sett mindre i Schakt 5 och skilde sig dessutom på flera punkter. Bland annat framkom klumpar av järnslag här, vilket inte hittats i den andra delen av trädgården. Slaggen associeras med den grop som framkom under gånglagren (lager 5). Gropens fyllning var sotig, och flera slagfragment låg i dess yta. Slaggen ser ut att häröra från järnbearbetning. Grävningen stoppades på denna nivå, eftersom de underliggande lagren bedöms vara äldre än trädgården.

Typ	Antal	Vikt	Kommentar
Kritpipa	3	8 g	1 fragment av kritpipshuvud med vapensköld i relief (Fig. 30), 1 skaftbit med intryckt dekor, 1 skaftbit odekorerad.
Tegel	1	15 g	
Obränt ben	2	19 g	
Slagg	4	426 g	Fyra bitar från ytan av grop under, 74-164 g.
Flinta	1	2 g	ev. bit av avslag. Har legat längre och skramlat runt i jorden.

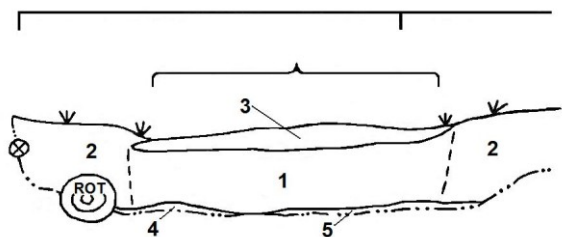
Tabell 15. Fynd tillvaratagna vid grävningen av schakt 5.

Figur 27. Schakt 5 mot SÖ. Av bilden framgår att gånglagret (lager 1) är något gråare, mer homogent och hårdare packat än angränsande jordlager (lager 2), samt att det översta lagret (lager 3) innehåller en stor andel singel. Foto: AA110916.

Figur 28. Schakt 5 mer ovanifrån, schaktets botten synlig. I schaktets botten syns den mörka, sotiga grop med slagg i ytan (lager 5) som låg under de trädgårdsknutna lagren. Foto: AA110914.

Figur 29. Sektion schakt 5 mot SÖ. Skala 1:20. Lagerbeskrivning se Tabell 16. Kryssset med cirkel markerar placering för NÖ-punkten i inmätt baslinje för sektionsritning (se Bilaga 3).

- 1) (Gånglager) Brungrå siltig sand, lite ljusare och gråare än 2 inblandning av små stenar. Mycket kompakt.
- 2) (Matjord) Gråbrun kraftigt humös sandig silt.
- 3) (Gånglager) Lagret består av en stor andel singel $\varnothing$ 1-2 cm, med inblandning av lager 1.
- 4) Gul siltig sand, ser ut som naturligt undergrundsmaterial.
- 5) Mörk, sotig grop med järnslag i ytan.

Tabell 16. Lagerbeskrivning, sektion Schakt 5, mot SÖ (Figur 29).

Figur 30. Från schakt 5 tillvaratogs ett fragment av en kritpipa tillverkad av Olof Aspegren i Stockholm 1738-1758. På piphuvudet finns ett vapen i relief och på sporrens sidor tillverkarens klackmärke "O/A". Vapenskölden är krönt och visar en mercuriusstav, en bevingad stav omslingrad av två ormar. Symbolen var under antiken en stilicerad häroldsstav, senare blev den en symbol för handel. Mercuri vapen förekommer på flera funna pipfragment, även gjorda av andra tillverkare i Stockholm vid samma tid²⁷. Foto: Arne Åkerhagen. Se vidare Bilaga 1.

Figur 31. Tvättat grusprov Schakt 5 lager 3. Skalstocken visar jämna centimeter.

²⁷ Arne Åkerhagen, muntlig uppgift.

Sammanfattning, resultat och diskussion

Den 13-16 september 2011 genomfördes en trädgårdsarkeologisk undersökning i Krusenstiernska gårdens trädgård på uppdrag av Kalmar kommun. Krusenstiernska gården är byggnadsminne och undersökningen utgör en del i det långsiktiga restaureringsarbete som påbörjats i trädgården. Undersökningen finansierades till stor del av Länsstyrelsen i Kalmar län, med stöd av 2 § Förordningen (2010:1121) om bidrag till förvaltning av värdefulla kulturmiljöer.

Syftet med undersökningen var dels att söka efter och studera en försvunnen gång i trädgårdens södra del och dels att undersöka det befintliga gångsystemet i trädgården i stort. Den försvunna gången undersöktes eftersom det finns planer på att rekonstruera den. Därför vill man veta mer i detalj var den legat, hur bred den varit, och hur den varit uppbyggd. Befintliga gångar undersöktes främst för att fastställa ursprunglig uppbyggnad och bredd. Sammanlagt grävdes ett snitt i den försvunna gången, tre snitt i befintliga gångar i trädgårdens östliga regelbundet utformade del, och ett i trädgårdens västliga, mer mjukt utformade del.

Under lämningarna efter trädgården finns ytterligare arkeologiska lämningar från längre tillbaka i tiden. Vid den aktuella undersökningen har bara lämningar från trädgårdstiden berörts, de äldre har noterats men lämnats orörda. Trädgårdslämningarna härrör från 1700-talet och framåt. De äldre lämningarna hör till den stadsbebyggelse som daterats medeltid till 1600-tal (RAÄ94). Förändringen, och bytet av funktion på platsen från stadsbebyggelse till trädgårdsodling, skedde vid mitten av 1600-talet då stadsbebyggelsen flyttades till Kvarnholmen.

Av störst intresse ur trädgårdsrestaureringssynvinkel är 1800-talsträdgården, Hermina Krusenstiernas trädgård, som finns avbildad på en karta från 1872 och som till sin struktur och form är väl bevarad än idag. Det finns idag i Sverige i princip ingen annan liknande välbevarad stadsgård där även trädgården finns kvar. Anläggningen är alltså ett unikt trädgårdshistoriskt och trädgårdsarkeologiskt tidsdokument, och hur den hanteras är därför mycket viktigt.²⁸

Undersökningsresultat: Schakt 4 och den försvunna gången

I schakt 4 framkom lämningar efter en gång som av allt att döma kantats på ena sidan av odlingsjord och en trädrad och på andra sidan av ett högt plank. Placeringen av Schakt 4 gjordes utifrån en bedömning av äldre kartmaterial samt vegetationen på platsen. Lämningarna i schakt 4 har tolkats på följande sätt²⁹:

- Längst i väst framkom lager som tolkas som odlingsjord. Den var mer homogen och något mindre kompakt, vilket sannolikt beror på att den spadvänts många gånger ner till ca 30-35 cm djup. Under den nivån blev konsistensen mer kompakt och fynden äldre och fler.
- Centralt i schaktet framkom lämningar efter den försvunna gången. Dessa liknade i stort övriga undersökta gånglager i västra delen av trädgården.
- Mellan odlingsjorden och gången fanns enligt kartan från 1872 en trädrad. För att undersöka en möjlig relation till en del av de kvarvarande träden och stubbarna mättes dessa in. Trädlinjen verkar hamna parallellt med gången ca 50 cm väster om den.
- Öster om gången hade lagren en helt annan karaktär. Marken var här redan ca 10 cm under ytan mer kompakt, innehöll fler fynd, och dessutom strukturer som en kallmursrest. Förändringen förklaras av att denna mark före 1944 varit en annan tomt, och använts på annat sätt än odlingsjorden på gångens andra sida. Troligen har granntomten varit klart skild från trädgården till exempel med ett plank i tomtgränsen. Att döma av kartan 1872 (Figur 4) gick ju också den försvunna gången direkt intill tomtgränsen.

Undersökningsresultat: Trädgårdens befintliga gångar i öst

Gånglämningarna i trädgårdens östra del liknade varandra mycket. De bestod i stora drag av ett ca 18 cm tjockt lager hårt packad sandig jord med inslag av grus och enstaka tegelfragment. Gångarna ser ut att ha byggts upp genom hård packning av befintlig jord på platsen, och man verkar även ha blandat i naturligt sammansatt sand/grus för att göra gångarna stabilare. Det ser också ut som om man lagt på sand/fingrus efter hand, sannolikt för att förbättra gångarnas ytor

²⁸ Maria Flinck, 111108.

²⁹ Ang. lagertolkningar etc. tack till Jens Heimdahl, RAÄ, för samråd och givande diskussion, 111115.

vid behov. Resterna av ett lager grov sand³⁰ som kan vara lämningarna efter ett pålagt lager framkom i kanten av gången i Schakt 1 (se Figur 13 & 14).

Direkt under gångarna fanns äldre lager som sannolikt hör till den äldre stadsbebyggelsen på platsen. Det verkar som om gångarna har anlagts direkt på dessa lager. På andra ställen i trädgården är trädgårdslagren ca 30-35 cm djupa, men under gångarna når äldre lager ända upp till gångarnas botten. De steniga underliggande lagren bör ha fungerat som ett bra, dränerande och stabilt underlag för gångarna. Man verkar inte ha ansett sig behöva något egentligt bärlager.³¹

Undersökningsresultat: Trädgårdens befintliga gångar i väst

I den undersökta gången i trädgårdens västra del (Schakt 5) bestod huvudlagret av mycket hårt packad sandig jord. Lagret hade klara likheter med motsvarande lager i gångarna i östra delen. Överst fanns idag ett lager singel, som inte är helt nytt men troligen inte äldre än omkring 1940-tal. Detaljstudier av befintliga foton från tidigt 1900-tal borde här kunna ge mer hjälp. Täckningslager med så kallad "ärtsingel" (2-10 mm) hör historiskt snarast hemma i 1900-talet.³² Kanske kan man ha lagt på detta lager första gången i samband med förändringarna 1944?

Även om gångarna utformats olika, med raka gångar i den nyttobetonade östra delen och mer slingrande i den västra, så verkar alltså själva uppbyggnaden av dem och deras bredd (se vidare nedan) ha varit i stort sett densamma.

Gångarnas bredd

Att uppskatta hur breda gångarna ursprungligen varit visade sig svårt, eftersom gångslagren var diffust avgränsade. En sammanfattning av iakttagelserna från olika schakt ger följande bild:

- Sydöstliga gången i nyttodelen (schakt 1) bredd ca 1,05 meter, idag ca 80 cm.
- Västra gången i nyttodelen (schakt 2 och 3) bredd ca 70-75 cm, ungefär samma idag.
- Den försvunna gången i nyttodelen (schakt 4) bredd ca 1-1,05 meter.
- Gången i trädgårdens västra del (schakt 5) bredd ca 85 cm, idag ca 75 cm.

Tar man en titt i trädgårdslitteraturen idag anges vanligen 1,2–1,3 meter som en lagom bredd på en gång där två personer skall kunna gå i bredd och mötas, till exempel för entrégångar.³³ För övriga trädgårdsgångar kan man finna rekommendationen ca 70-90 cm, för att man skall få plats att köra en normalstor skottkärra. Man kan även finna kommentaren att alltför breda gångar kan ge ett alltför kliniskt och mindre trivsamt intryck. Slutsatsen är att en bredd på 85 cm mycket väl kan ha betraktats som lagom för de slingrande gångarna i västra delen.

Vad gäller den östra delen så är det mycket möjligt att det funnits två olika gångbredder, en bredare för huvudgångar och en något smalare för gångar planerade för något mindre trafik. Att både den sydöstliga gången och den försvunna gången (som ju en gång lett till en port i söder) kan ha varit något bredare (ca 1,05 m) kan bero på att de fungerat som huvudgångar eller centrala axlar. Att den västra gången är smalare (ca 85 cm) skulle kunna förklaras dels genom att den inte varit en huvudled i trädgården, dels genom att den låg på gränsen mellan nyttodelen och prydnadsdelen. De slingrande promenadgångarna i prydnadsdelen verkar ju att döma av lämningarna i schakt 5 ha varit lite smalare (ca 85 cm).

Gångarnas uppbyggnad³⁴

Gångar av bar, hårt packad jord var vanliga före sekelskiftet 18/1900 framförallt i små och medelstora trädgårdar.³⁵ Uppbyggnadssättet beskrivs i 1600-talskällor som Schering Rosenhanes bok *Oeconomia*³⁶. På 1800-talet verkar konsten att konstruera jordgångar snarast ha hört till allmänkunskapen åtminstone för trädgårdsmästare (en "folklig" icke nedskriven kunskap).

³⁰ Ilminge 2002 s. 208: "Stridsand"/ "stritt fingerus" består av jämnstora korn & packar därför inte ihop sig.

³¹ Ibid.

³² Ilminge 2002 s. 206f.

³³ Ilminge 2002 s. 206

³⁴ För detta och de två följande kapitlen: till Maria Flinck och Inger Ernstsson, tack för samråd och givande diskussion, 111108 & 111122.

³⁵ Ilminge 2002 s. 206f. & Maria Flinck 111108.

³⁶ Lagerstedt 1944.

Trädgårdsböcker från 1800-talet beskriver mycket sällan hur gångarna faktiskt ska konstrueras, även om sådant som gångbredder och ytskötsel ibland kort berörs. Ibland får man känslan att det är så självklart att det inte behöver tas upp. Men idag är mycket okänt när det gäller hur anläggning och skötsel av gångar faktiskt gick till på 1800-talet. För en lösning på detta problem skulle vi behöva vidare forskning och kunskapsinsamling, inte minst bland både äldre och yngre trädgårdsmästare, som har erfarenhet av detta.³⁷

Rekonstruktion av den försvunna gången

Ilminge ger i sin bok *Bevara & sköta en gammal trädgård* detaljerat redogörelser för hur man bygger upp gångar på gammalt sätt med hjälp av lätt lerblandat grus. Huvudmaterialen i de gångar hon beskriver består av väggrus (en naturlig sand- och grusblandning av olika fraktioner som då den packas bildar en hård yta) blandat med 5-10 % lera. Leran skall helst vara så finfördelad och jämnt inblandad i gruset som möjligt.³⁸

Gångarna i Krusenstiernska trädgården ser ut att innehålla mycket lite tillsatt lera. Istället verkar man ha uppnått en hård, tät packning med hjälp av den jord som finns på platsen blandad med grus av olika fraktion. Det har säkert funnits mer än ett sätt att bygga jordgångar – men tyvärr vet vi ännu ganska lite om detta, eftersom kunskapen om hur man gjorde och vad som fungerade är fragmentarisk.

Men eftersom lämningarna efter den försvunna gången (Schakt 4) på någon decimeters djup fortfarande var så pass väl bevarad, relativt hårt packad med inblandning av fint grus och sand, så bör det kunna gå att helt enkelt bara ta bort översta matjordslagret (ca 10 cm), packa underliggande bevarat lager hårt på nytt med hjälp av en s.k. padda och sedan lägga på ett nytt översta lager som också packas hårt. Materialet i det pålagda lagret bör troligen vara av samma sammansättning som gånglagren i de övriga gångarna i östra delen (troligen är det en god idé att låta analysera ett prov som man tar en bit ner en välbevarad gång så att man får exakt kunskap om sammansättningen av fraktioner, eller med andra ord hur stora mängder av olika material, som lera, silt, humus och sand, som gångmaterialet faktiskt innehåller). Ett möjligt alternativ är kanske att använda Ilminges ”recept”, och följa hennes instruktioner när det gäller gångar där bara översta lagret behöver bytas ut.³⁹

Skötsel av packade jordgångar

Viktigast för att jordgångar skall vara lättskötta är att den packade ytan hålls tät och fast genom vältning, eller packning med en ”padda” några gånger under sommarhalvåret. Vid behov kan man i samband med detta även påföra mer grus av samma slag som tidigare använts. Däremellan hålls gången ren genom sopning med kvast, gärna en eller ett par gånger per vecka.⁴⁰

Ibland har man också för utseendets skull täckt den hårt packade gångytan med ett ca 2 cm tjockt lager ”stridsand” eller ”stritt fingergrus” alltså ett grus som består av jämnstora korn och därför inte packar ihop sig kraftigt. Ett för tjockt och för löst pålagt lager kunde dock bli mer arbetskrävande, eftersom det krävde regelbunden ogrässkyffling och krattnings. Råkade man dessutom skyffla för djupt, och riva upp det underliggande packade lagret, fanns risken att man fick problem med ogräs som lättare fick fäste.⁴¹

Sammanfattningsvis kan man konstatera att äldre tiders packade jordgångar varken var speciellt svårhanterliga eller tidskrävande om de sköttes på rätt sätt. Däremot är vår kunskap idag om hur de skall anläggas och skötas fragmentarisk, och detta skapar ofta problem. Kunskapen skulle kunna återvinnas genom riktad forskning, och insamling av den kunskap finns inte minst bland äldre trädgårdsmästare.

³⁷ Flinck, Maria 111108.

³⁸ Ilminge 2002 s. 206f.

³⁹ Ibid.

⁴⁰ Ilminge 2002 s. 206f & Maria Flinck 111108.

⁴¹ Ibid.

Referenser

- Ilminge, Christina (2002) *Bevara & sköta en gammal trädgård*. Prisma, Stockholm, 2002.
- Lagerstedt, Torsten (1944) *Oeconomia/Schering Rosenhane; på uppdrag av Lärdomshistoriska samfundet utgiven av Torsten Lagerstedt*. Lärdomshistoriska samfundet, Uppsala, 1944.
- Nilsson, Nicholas & Ring, Cecilia (2008) *Stadsparken i Kalmar inför byggandet av nytt konstmuseum. Fornlämning 94. Kalmar socken, Kalmar kommun, Småland. För- och särskild arkeologisk undersökning*. Kalmar läns museum, 2008.
- Ring, Cecilia (2010) *Rivna hus och gamla gränser. Arkeologisk förundersökning 2009, Kv. Björken 21, Kalmar socken, Kalmar kommun, småland*. Kalmar länsmuseum arkeologisk rapport 2010:20.
- Rosenhane, Schering – se Lagerstedt.
- Selling, Dagmar (1984) *Kalmar. Medeltidsstaden nr 61*. Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museum, Stockholm, 1984.
- Åsgrim Berlin, Agneta (2011) *Kålgårdarna: stadens köksträdgård*. Jönköpings läns museum, Jönköping.

Muntliga uppgifter

- Ernstsson, Inger – trädgårdsarkeolog, Göteborg.
- Flinck, Maria – trädgårdshistoriker, Stockholm.
- Heimdahl, Jens – kvartärgeolog och arkeobotaniker, Riksantikvarieämbetet UV Öst.
- Plasgård, Sven – trädgårdsmästare, Öland.
- Åkerhagen, Arne – expert på kritpipor, Tobaks- & Tändsticksmuseum, Stockholm.

BILAGA 1

Kritpipsrapport från Krusenstiernska gården, Trädgårdsarkeologi, Kalmar. Hösten 2011.

Fragment av en svensk kritpipa tillverkad av Olof Aspegren, verksam i Stockholm 1739-1758. På sporrens sidor finns antydning till tillverkarens klackmärke "O/A".

Fragment av holländsk pipa med klackmärke krönt "Två ruter". Tillverkad av Hendrik Groenveldt verksam i Gouda 1727-1757.

Pipformen visar på piptyp 1727-1757 och saknar skråmärke som infördes 1739. Pipan torde vara från före 1739.

Vendelsö 14/10 2011.

Arne Åkerhagen

Tobaks- & Tändsticksmuseum
Stockholm.

BILAGA 2

Anteckningar från inventering av syrener (*Syringa vulgaris*) i Krusenstiernska trädgården, Kalmar den 25/5 2011, för Programmet för Odlad Mångfald (POM).

av Anna Andréasson.

1a – lila enkel (nr 310, 201)

Två stora buskar vid gångkorsning i trädgårdens östra del: nr 310-201.

Täta blomklasar, enkla relativt stora blommor. Ljus lila med vitt öga.

IMGP8825

MGP8826

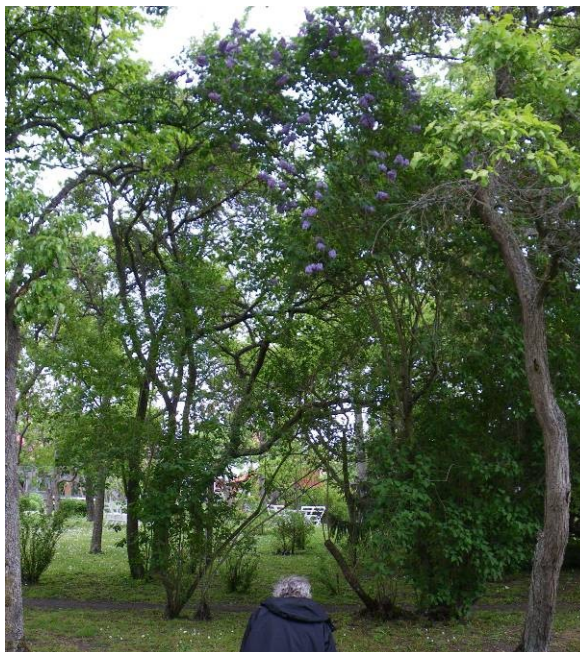
IMGP8832

Jämförelse: typ/sort 4 längst till vänster och typ/sort 1 längst till höger.

1b – lila enkel (262, 264)

Buske 262 har också lila, enkla blommor. Buske 264 är liten och gles, saknar blommor.

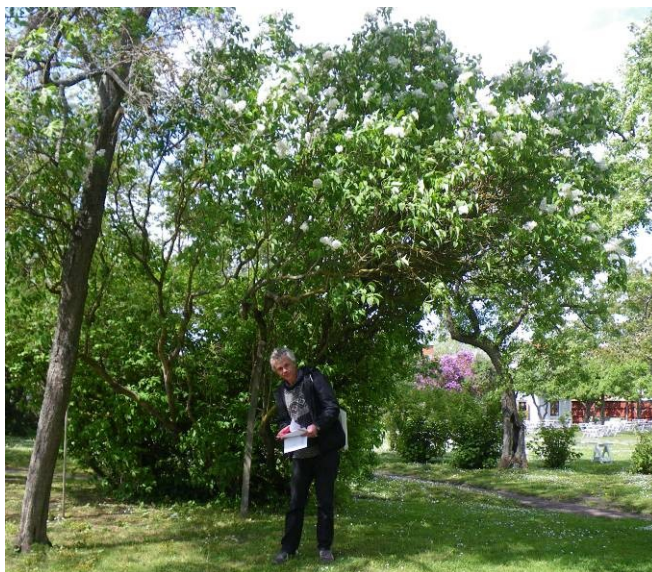

2a – vit enkel (254)

En stor buske: 254.

Typ/sort 1 till vänster och typ/sort 2 till höger.
IMGP8840.

IMGP8834. Sven Plasgård.

2b – vit enkel (33)

Buske 33 vit. 2b är kraftigare, men eventuellt samma sort som 2a.

IMGP8878

IMGP8854

2a/b – vit enkel (161/154)

De två vita plantorna 161 och 154 som står bland typ/sort 5 vid boningshuset.

2b: 154. IMGP8909.

2a: 161. IMGP8915.

IMGP8928. Till vänster typ/sort 2b (lite kraftigare) buske 33 & 154. Till höger typ/sort 2a (lite mindre) buske 254 och 161.

IMGP8881: Överst Sort 2b (33), nederst Sort 2a (254).

Sort/typ 3 – dubbel (248)

En stor buske nr 248. Fylld lila.

IMGP8845

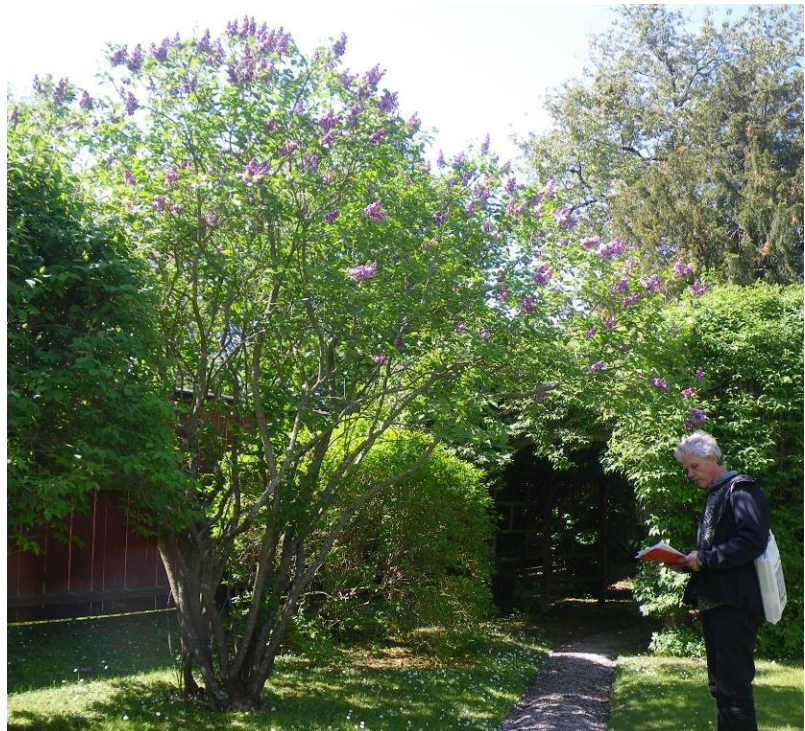

IMGP8841

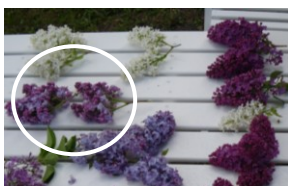
Sort/typ 3(b) – dubbel (18)

En stor buske: 18.
Fylld lila.

Möjligen skulle detta kunna vara sorten 'Charles Joly' (Lemoine 1896) men färgen verkar inte riktigt stämma. Sorten i Krusenstiernska verkar mer syrenlila till rosa, medan 'Charles Joly' skall höra till den lila gruppen (Class VIII) liksom sorten 'Andenken an Ludwig Späth' (VIII). I Krusenstiernska finns flera buskar som tros vara 'Ludwig Späth' och skillnaden i färg kunde på så vis tydligt jämföras.

IMGP8868. Sven Plasgård.

Kanske är det istället sorten '**Michel Buchner**' (Lemoine 1885) som hör till de syrenfärgade (Class IV).

IMGP8870

Sort/typ 4

– rosalila enkel (21a)

Visserligen likheter med sort/typ 1 men även en hel del olikheter, därför får denna ett eget nummer.

Beskrivning: Lila med en något rosa nyans. Något ljusare, lite mindre regelbundna blommor, och mindre tydligt vitt vid mitten än sort/typ 1.

IMGP8855

IMGP8857

IMGP8861, överst till vänster typ/sort 4 och nederst till höger typ/sort 1.

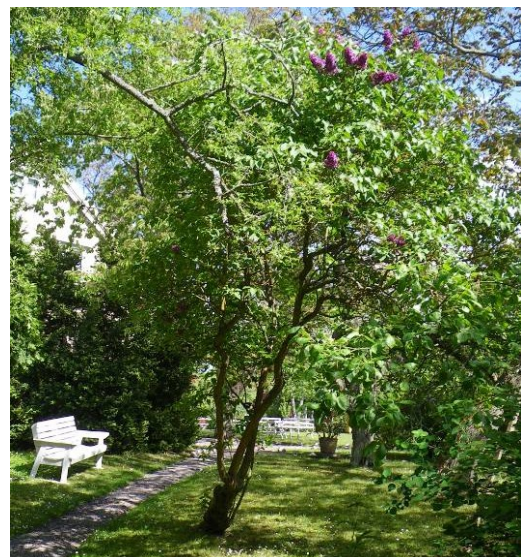
Sort/typ 5a (58) – mörk lila

Buske 58, mörk lila.

Med största sannolikhet är samtliga som beskrivs som sort/typ 5: 'Andenken an Ludwig Späth' (Späth 1883).

IMGP8887

IMGP8885

Sort/typ 5b – mörk lila

Vid huvudbyggnaden. Två grupper med buskar, en rad framför huset och en grupp till höger. Alla utom två vita syrener tillhör samma sort.

Sort 5b: 156.

Sort 5b: 157.

Sort 5b: 158.

Sort 5b: 159

IMG8903: raden framför huset, från vänster till höger: 159, 160, 161 (vit), 162 och 163.

IMG8900: grupp till höger intill huset; 154 (vit) ,155, 156, 157, 158.

Sort 5b: 160.

Sort 5b: 162.

**Sort/typ 6 –
parksyren
(*Syringa x
chinensis*)**

Buske 58 är en parksyren
S. x chinensis.

Parksyrenen är en
gammal hybrid, en
korsning mellan syren
(*Syringa vulgaris*) och
Syringa x laciniata.

IMGP8893. Sven Plasgård.

**Sort/typ 7 – ljusare lila
(179)**

Buske 179.

Samma storlek på blommor,
blomform etc. som sort/typ 5 men
något ljusare blommor. Har lika
täta blomklasar.

Sort/typ 7: 179. IMGP8944.

Sort/typ 7. IMGP8948

Jämförelse: Sort 5 till vänster och sort 7 till höger.

BILAGA 3

Krusenstiernska Gården. Mätning 20110916. Arne Kvarmo.

SWEREF 99 16 30, Rh70.

Schakt 1 - schaktkanter	x	y	z
1.1	6282052.904	140739.131	7.706
1.2	6282052.656	140738.970	7.701
1.3	6282051.626	140740.554	7.698
1.4	6282051.934	140740.736	7.727
Schakt 1 - baslinje sektionsritning (snörets spikar)			
1.5	6282051.856	140740.306	7.537
1.6	6282052.554	140739.182	7.568
Schakt 2 - schaktkanter	x	y	z
2.1	6282052.132	140730.474	7.884
2.2	6282052.291	140730.198	7.886
2.3	6282051.058	140729.440	7.893
2.4	6282050.913	140729.712	7.859
Schakt 2 - baslinje sektionsritning (snörets spikar)			
2.5	6282051.150	140729.555	7.802
2.6	6282052.012	140730.045	7.793
Schakt 3 - schaktkanter	x	y	z
3.1	6282054.238	140727.410	7.962
3.2	6282054.080	140727.650	7.948
3.3	6282052.567	140726.623	8.015
3.4	6282052.810	140726.283	8.036
Schakt 3 - baslinje sektionsritning (snörets spikar)			
3.5	6282052.885	140726.411	7.874
3.6	6282054.051	140727.295	7.862
Schakt 4 - schaktkanter	x	y	z
4.1	6282043.824	140733.473	7.896
4.2	6282043.220	140733.679	7.871
4.3	6282044.750	140738.783	7.856
4.4	6282045.367	140738.623	7.846
Schakt 4 - baslinje sektionsritning (snörets spikar)			
4.5	6282044.734	140738.541	7.771
4.6	6282043.328	140733.890	7.784
Schakt 4 - gånlämningen (mått tagna ovanpå schaktkant, gula märken)			
4.7	6282043.827	140735.936	7.897
4.8	6282044.516	140735.776	7.920
4.9	6282044.788	140736.644	7.920
4.10	6282044.131	140736.854	7.922
Schakt 4 - vegetationsspår trädlinje			
4.11	6282050.207	140735.435	7.835
4.12	6282033.182	140741.148	7.560
Schakt 5 - schaktkanter	x	y	z
5.1	6282054.128	140677.641	9.198
5.2	6282053.968	140677.876	9.190
5.3	6282052.687	140676.919	9.195
5.4	6282052.862	140676.676	9.205
Schakt 5 - baslinje sektionsritning (snörets spikar)			
5.5	6282052.821	140676.935	9.093
5.6	6282053.932	140677.780	9.113